

A magyar nyelv és az Európai Unió*

1. A gyorsan változó gazdasági, politikai, tudományos-technikai és kulturális környezet számos, a nyelvekkel s a nyelvhasználattal összefüggő újabb kérdést is fölvet. Ezt érzékelve széles értelmiségi körök növekvő érdeklődést mutatnak Európa-szerte a nyelvükkel, nyelveikkel összefüggő problémák iránt. A nyelvhasználatot társadalmi összefüggésében vizsgáló tanulmányok sora látott napvilágot nálunk is a társadalomnyelvészeti szemlélet jelentkezése óta. A Magyar Tudományos Akadémia is tett lépéseket a fölmerülő kérdések szakmai megvitatásának az elősegítésére. Glatz Ferenc elnöksége idején a Nemzeti Stratégiai Kutatások keretében 1997-ben indult „A magyar nyelv jövője” című program. Ez évben rendezték meg a „Tudomány és magyar nyelv”, 2000-ben pedig a „Mit tehetünk a magyar nyelv korszerűsítéséért?” című konferenciát (a megjelent kötetekre l. Glatz 1999 és Balázs 2004). Az MTA jelenlegi elnöke, Vizi E. Szilveszter pedig 2004-ben hívta életre az MTA Anyanyelvünk Európában Elnöki Bizottságot, amelyben mind-egyik akadémiai osztály képviselteti magát.

A címben megjelölt témakör bizonyosan további tanulmányok, elemzések sorának lesz a tárgya, hiszen a fölmerülő s szerteágazó kérdések szűkebb tudományos és gyakorlati szempontból egyaránt fontosak. A társadalmi problémák egy része

* Az MTA Anyanyelvünk Európában Elnöki Bizottsága, Magyar Nyelvi Bizottsága és az Anyanyelvapolók Szövetsége által a Magyar Tudományos Akadémián 2004. október 7-én rendezett ülésen elhangzott előadás (megjelent in: Kulcsár Zsuzsanna felelős szerk.: 25 év anyanyelvünk szolgálatában. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2004. 26–40) bővített és címében is módosított változata.

ugyanis nyelvi természetű is, s ezeket megnyugtató módon megoldani csak úgy lehet, ha a társadalom nyelvhez kötöttségének ténye nem marad figyelmen kívül.

A jelen tanulmány szemléleti keretét négy alaptétel szolgál: 1. A nyelvek sorsa az őket hordozó közösségek sorsától, nem pedig nyelvrendszer-tani tényezőktől függ. (Következtetés: csak gazdaságilag és kulturálisan sikeres közösségek nyelve sikeres.) 2. Társadalom és nyelv egymást föltételező voltából az is következik, hogy a társadalmi versenyképességnek része a nyelvi versenyképesség. (Ez utóbbin nemcsak a közösségek anyanyelvi, elsődlegesen tehát belső piaci, hanem nemzetközi nyelvi, azaz külső piaci versenyképességét is értjük.) 3. A nyelvközösség életében bekövetkező változások először a nyelvek helyzetében hoznak változásokat, s ezek a változások előbb a nyelvhasználatra, majd a beszélők anyanyelvi kompetenciájára, végül pedig a nyelvre magára hatnak módosítólag – tudniillik a funkcionővekedés és rendszerdifferenciálódás vagy a funkciószűkülés és a nyelvi leépülés folyamatát erősítik. 4. A tudásalapú társadalmak jövőbeli esélyei a legnagyobbak. (Következtetés: az értelmiségnek kulcsszerepe van, ebből következően pedig felelőssége is nagy az új tudásanyag közvetítésében, tehát az anyanyelven történő információ-, illetőleg tudásáramoltatás **társadalmi méretű** biztosításában is, más szavakkal: az anyanyelvi közösség társadalmi versenyképességének a fenntartásában.)

2. A tanulmányban mindössze négy, egymással azonban szorosan összefüggő s fontos kérdéskört érinthetnek: 1. a magyar jelenlegi általános nyelvpolitikai helyzete; 2. az angol dominanciája s a vele kapcsolatos félelmek; 3. az Európai Unió nyelvi hatása; 4. a kisebbségi magyar nyelv.

A magyar nyelv jelenlegi nyelvpolitikai helyzetéről szólván annak a ténynek a rögzítésével kell kezdenünk, hogy a magyar nyelvközösség tagjai anyanyelvi helyzetüket tekintve a trianoni békediktátum (1920) óta három kategóriába tartoznak: anyaországiak, őshonos – Kárpát-medencei – kisebbségiek és emigránsok. A három típus között az anyanyelvhasználat környezete, lehetősége és gyakorisága tekintetében nagy különbségek vannak, s emiatt jelentkeznek a nyelvhasználatban divergens tendenciák, s emiatt különbözőek a jövőbeli kilátások is. Új fejlemény az, hogy a magyar nyelvközösség többsége, tudniillik a magyarországi, a szlovákiai és a szlovéniai magyarság 2004. május elseje, Ausztria magyar kisebbsége pedig már évek óta európai uniós állam polgáraként éli életét. Ukrajna, Románia, Szerbia-Montenegró és Horvátország magyar nyelvű polgárai viszont még nem. A csatlakozással azonban a magyar nyelv **helyzetét** számottevően befolyásoló esemény nem történt. (Az az egyébként valóban fontos tény, hogy a magyar nyelv a 20 hivatalos uniós nyelv egyike, pillanatnyilag nem ilyen, legfőljebb a jövőt tekintve lehet az.) A csatlakozás ténye önmagában sem hurráoptimizmusra, sem vészharangkonkátásra nem ad okot nyelvi szempontból sem. Mert a magyar nyelv de iure egyenlő ugyan a többi uniós nyelvvel, s ez feltétlenül pozitív üzenet, de facto azonban nem egyenlő a többivel (a vezető, az úgynevezett „szélesebb körben használt” nyelvek a munkanyelvek: az angol, a francia és a német, a többi pedig úgynevezett „nem szélesebb körben használt” nyelv). Vannak nyelvek (az említett vezető három nyelven kívül például az olasz és a lengyel), amelyek nagyobb súlyúak, s vannak, ame-

lyek kisebb súlyúak, ilyen a magyar is (s még inkább a szlovén vagy a balti államok nyelvei példának okáért). Uniós csatlakozásunk annak a folyamatnak a felgyorsulását jelenti, amelynek másfél évtizede vagyunk hol szenvedő, hol sikeres alanyai és tárgyai. A szóban forgó események következtében megváltozott és továbbra is változóban van a magyarság túlnyomó többségének tágabb társadalmi, gazdasági, nyelvpolitikai környezete. Változóban van a nyelvi kommunikációs környezet, elsősorban azért, mert technikai feltételei radikálisan megváltoztak (gondoljunk a világhálós kommunikációra), s ennek folyamányaként átalakulóban van a tágabb értelemben vett nyelvi kommunikációs kultúra is. Amikor a magyar nyelv uniós helyzetéről szólnunk, ezen körülmények figyelembevételével érdemes szólnunk.

3. A magyar nyelvközösség kihívás előtt áll gazdasági, politikai, kulturális és nyelvi tekintetben egyaránt. „Ne kerteljünk: a nyugat-európai érdekszféra kiterjesztéséről”, illetve „három birodalmi [az angol, a francia és a német] nyelvpolitika koalíciójáról és egyúttal versenyéről van szó” (Szépe György, in: G. Molnár 1998: 75, 77) az Európai Unió esetében. Ebből értelemszerűen következik a megállapítás, hogy a korábbiakhoz képest megváltozott nyelvi érdekszférába tartozik a magyar nyelv is. Ez pedig önmagában is kihívás, amely az Európai Unió törvényei szerint a megőrzve alkalmazkodás vagy alkalmazkodva megőrzés **lehetőségét** kínálja, és **feladatot** adja nekünk (az utóbbit természetesen csak akkor, ha ilyen szándék van). Egyébiránt nincs olyan uniós tagállam – az újonnan csatlakozottak között sem –, amelynek ilyen szándékai ne volnának.

„Az integrálódó Európában és a globalizálódó világban döntő gazdasági és politikai szerepet játszik a nyelvtudás. Világnyelvek aktív ismerete az elszigetelt, kisebb nyelvi közösségek számára a túlélés egyik feltétele. Magyarország évezredes fennállását a latin, illetve a német nyelvű kultúrákkal való közvetlen kommunikáció lehetősége is biztosította... A nemzeti túlélés részben, sőt jelentős részben nemzetközi kommunikációs szándék, képesség, siker eredménye” (Frank 2004: 808. Idézhajjuk itt a találó megállapítást is a Finkenstaedt–Schröder szerzőpárostól: „Man kann ohne Fremdsprachenkenntnisse einkaufen, aber nicht verkaufen” – idézi Gyáfrás 2004: 255; azaz: vásárolni idegen nyelvi ismeretek nélkül is lehet, eladni azonban nem). Közismert, általános történelmi tapasztalat, hogy a nagy nyelvi kultúrák elterjesztik nyelvüket, a kicsik pedig megtanulják azoknak vagy egyiküknek a nyelvét, azaz a kisebbek közösségeinek kisebb vagy nagyobb része két- vagy többnyelvűvé válik. Egyetértéssel idézhető: „bátran kijelenthetjük, hogy akié az elsődleges tudás, a meghatározó technológia és a piac döntő része, annak a nyelve uralkodik” (Szentgyörgyi 2003: 911). Ezért világnyelve korunknak az angol, s ezért terjed egyre inkább az angolnak az észak-amerikai (USA) változata. Azt is tapasztalatból tudjuk, hogy a nyelvi kapcsolatok nem szoktak kiegyensúlyozottak lenni: az egyoldalú kétnyelvűség a tipikus. A magyar nyelvközösség magyarországi tagjaira a korábbinál nagyobb nyomás nehezedik máris, hogy idegennyelv-tudását gyarapítsa. A statisztikák egyértelműen jelzik, hogy a társadalom reagál erre a kihívásra, ha egyelőre nem is a kívánatos mértékben. „Az elmúlt fél évszázad kelet-közép-európai nyelvismereti, nyelvtanulási helyzete mindenkor híven és szomorú pontossággal tükrözte Magyarország politikai és gazdasági állapotát: kényszerű keleti

és előbb tiltott, majd nehézkesen fejlődő nyugati kapcsolatrendszerét. A múlt tapasztalataiból és az utóbbi, immár közel másfél évtized eredményeiből is világos, hogy amint a nemzetgazdaság és a társadalom újból szerves módon, kölcsönös érdekek ezer szálával kapcsolódik a világhoz, úgy lendül fel az idegen nyelvek tanulásának kedve, eredményessége, tartóssága. A mai európai és világhelyzetben Kelet-Közép-Európában természetes és egyre inkább az állami iskolarendszer által is kielégíteni próbált igény az angol és a német nyelv (meg)tanulása” (Frank 2004: 809).

Széles körben elterjedt vélekedés, hogy az uniós csatlakozás a magyar nyelvre nézve veszélyeket rejt magában. A vélelmezett veszély e szerint két területen mutatkozik meg leginkább: 1. abban, hogy a magyar nyelv bizonyos – korábban vagy ma általa lefedett – nyelvhasználati területekről szorul vissza (nemcsak az utód-államokban, hanem Magyarországon is), 2. illetőleg abban, hogy túlzott mennyiségben árasztják el angol szavak a magyar nyelvhasználatot. Ne intézzük el a dolgot a beavatottak fölényével, hanem adjunk tudományos igényű választ a fölmerülő kérdésekre! Ha ezt tesszük, kiderül, hogy a szóban forgó félelem vagy aggodás nem csupán magyar jelenség, még csak nem is kizárólag a kisebb nyelvek beszélőire jellemző vélekedés. Az Európa Tanács határozata értelmében 2001-ben volt „A nyelvek éve”. S ennek keretében végeztek fölmérést ezzel a címmel: „Az európaiak és a nyelvek”. A fölmérés egyik kérdése az volt, vajon veszélyezteti-e az Európai Unió bővítése a megkérdezettek saját nyelvét. A megkérdezettek 68%-a igennel válaszolt – pedig közöttük voltak a francia és a német anyanyelvűek is. A legpresszistábbak a finnek és a görögök voltak a maguk 90%-os szavazati arányával. Meglepőnek tetszhet a spanyolok 74%-os igen szavazataránya. Egy másik (a Cseh Nyelvtudományi Intézet) fölmérése szerint a csehek mintegy 58%-a úgy gondolja, hogy a cseh nyelv minősége romlik, s ennek fő okát az idegen szavak beáramlásának tulajdonítják (Prágai Tükör 2003/2: 42). Egy 2004-es hazai fölmérés szerint a magyar nyelv jövőjét úgy látják a megkérdezettek (570 fő), hogy a magyar nyelv 1. eltűnhet – az ok pedig: a) ha nem törődnek vele, b) mert fogy a magyarság; 2. nem tűnik el, de háttérbe szorul; 3. nem tűnik el – ha törődnek vele. Az első kategória szavazatarányai: nyugdíjasok 41%, felsőfokú végzettségűek 21%, középfokú végzettségűek 16%, alacsony végzettségűek 48%, egyetemisták 25%, gimnazisták 45%, szakmunkásképzősök 30% (Szegedi Zoltán 2004 passim). De vajon mi a magyarázata a szóban forgó nyelvi veszélytudatnak? A történelmi elemzések tanúsága szerint a népi veszélytudatnak a nyelvre való átvitelével van dolgunk. A népi veszélytudathoz akkor társul a nyelvi veszélytudat, amikor a nemzet és nyelv szoros együvé tartozása, illetőleg annak tudata a közgondolkodás részévé válik. Nincs abban semmi rendkívüli, hogy napjainkban nálunk lényegében azoknak az anyanyelv jövőjét féltő reflexeknek egy része látszik újraéledni, amelyek a magyar történelemben is többször fölbukkantak már: legutóbb Trianont követően. Egészen bizonyos azonban, hogy a nyelvhalál vizionálása nem megokolt a magyar esetében. Ez a veszély kritikusan alacsony létszámú, nem standardizált nyelvű (tehát köznyelv nélküli), illetőleg az önálló állam nélküli közösségeket fenyegeti. A magyar nem ilyen. S még valamit a nyelvek „romlásá”-val kapcsolatban: a nyelvekben mint speciális jelrendszerekben, így tehát a magyarban sincs semmilyen olyan adottság, hajlam vagy rendellenesség, amely szerkezetani értelemben romlásukat, pusztulá-

sukat, kihalásukat idézhetné elő. Minden természetes élő nyelv strukturális értelemben életképes, egészséges, nem romlandó rendszer. Értelemszerűen tehát az idegen nyelvi hatások sem okozhatnak olyan jelenségeket, amelyek az átvevő nyelvek szerkezeti „romlását”-t vonnák maguk után. A nyelvek nem kihalnak, hanem beszélőik hagyják el, cserélik föl őket. (Közösségek fizikai megsemmisülése csak kivételesen oka a nyelvek eltűnésének.)

Úgy tenni azonban, mintha a magyar nyelv **helyzete** dolgában minden a legnagyobb rendben volna, tudományos felelőtlenség lenne. Trianon óta területében visszaszoruló, létszámát tekintve csökkenő, államilag szétdarabolt nyelvközösségről van szó. A magyar nyelvközösség biológiai és asszimilációs fogyása egyaránt tény: Magyarország lakossága a bevándorlások ellenére mintegy háromnegyed millióval csökkent az utóbbi évtizedekben, asszimilációs vesztesége megközelíti a másfél milliót (Péntek János 1999: 75). Igaz, a szóban forgó népességfogyásnak „nincs kimutatható kapcsolata a magyar nyelv szerkezetével” (Szépe 1999: 121), itt azonban nem strukturális nyelvészeti kérdéstről van szó, hanem szociolingvisztikairól. Ha igaz az, amit Bourdieu francia szociológus mondott, hogy tudniillik „minden nyelv annyit ér, amennyit beszélői érnek” (idézi Szépe i. h.), akkor igaz az is, hogy egyre kevesebb beszélővel hosszabb távon bármely nyelvközösségnek az esetek többségében nemhogy növekednék, hanem csökken az esélye arra, hogy nyelve többet vagy akár csak annyit érjen (ti. a nyelvi piacon, s nem önmagában tekintve), amennyit korábban ért.

A magyar nyelv Trianon óta összességében presztízsből is sokat veszített: „a magyar minden környező országban alárendelt státusú és alacsony presztízszű nyelv, használatát csak alacsonyabb szinten tartják természetesnek” (Péntek János 2004: 240). Gazdasági okokból jelentkező presztízsnövekedés néhány szomszédos országban érzékelhető az utóbbi másfél évtizedben. Megemlítendő az is, hogy az említett negatív tényezők a magyar nyelv magas fokú teljesítőképességét nem érintik, érintik viszont használati megítélését és értékét, illetőleg a kisebbségi magyarság egy részének magyar nyelvi kompetenciáját. Mindez azonban nem uniós csatlakozásunk következménye.

Az anyanyelvi veszélyeztetettség-tudat fölerősödését tapasztaljuk nálunk is. (Újra téma a Herder-jóslat?) Néhány idézet következik. Demján Sándor: „Amikor Magyarország belépett az Unióba, akkor [...] az Akadémiának választ kellett volna adnia. Például arra, hogy megmarad-e a magyar nyelv [...] Lehet, hogy száz év múlva vagy újabb 179 év múlva itt angolul tartják az előadást, és a jelenlévők töredéke sem beszél magyarul. Ez esetben ugyanis a nemzeti identitás, a kultúra fenntartása a gazdagok kiváltsága lesz. Az a régió, az az ország, amely gazdag, megtudja őrizni a nyelvét és a kultúráját. Amelyik nem, onnan elmennek majd az emberek” (In: Vizi et alii 2004: 1410). Nádasdy Ádám: „ha a nyelvújítás korában nem történik ez a romantikus fordulat, hogy térjünk vissza a parasztok nyelvéhez (hiszen a magyart ők használták), tehát hogy térjünk vissza, ne Bécs felé, hanem Debrecen felé, vagy Kolozsvár felé, szóval Nyugatról kelet felé, mindenesetre – akkor most elképzelhető, hogy ez nagyrészt német nyelvű ország volna... Ma is volnának, nyilván vidéken, akik ezt az érdekes, egzotikus magyar nyelvet beszélnék. Kötelező volna az iskolában is, biztos mindenki nagyon nyüglődne vele, mert nehéz, de

egyébként német nyelvű ország lehetnénk, aminek rettentő nagy előnyei lennének” (2003: 84–5). É. Kiss Katalin így ír annak kapcsán, hogy az uniós nyelvi gyakorlatban a magyar nyelvvel hátrányt szenvedhetünk: „Vajon nem vezet-e ez a magyar nyelv leértékelődéséhez? Vajon nem fogja-e ez a helyzet a magyar szülőket arra ösztönözni, hogy gyermekeiket angol tannyelvű iskolába írássák? Nem fog-e megismétlődni, amit ma Erdélyben, Szlovákiában, Szerbiában tapasztalunk? Nem gondolják-e majd a szülők, hogy a gyerek a magyart úgyis megtanulja otthon meg az utcán; az szolgálja az érdekét, ha az angolt is anyanyelvi szinten sajátítja el angol iskolában? Az évtizedek múlásával vajon nem kell-e majd Magyarország határain belül is azzal szembenéznünk, hogy a fiatalok egyre nagyobb százaléka angoldomináns kétnyelvű – akik, mivel bizonyos rétegeit nem ismerik a magyarnak, egyre szívesebben szólalnak meg angolul? De nemcsak az Európai Unióban való érvényesülés lehetősége ösztönözheti a szülőket gyerekeik angol nyelvű iskoláztatására. Jól tudjuk, hogy a munkaerő piaci értékét világszerte növeli, ha tud angolul. Az angol a tudományos pályán, sőt bármiféle értelmiségi pályán is nélkülözhetetlen, hiszen az elérhető információk többsége angol nyelvű” (2004: 168). Marx György mondta: „kötelezővé tenném a szép magyar nyelven megírt, magyar szavakat választékosan használó disszertációt minden tudományos fokozat elnyeréséhez” (in: Glatz szerk. 1999: 30). É. Kiss Katalin is a magyar nyelv teljesítőképeségének fenntartása, ezért a magyar nyelvű egyetemi oktatás, a magyar nyelvű tankönyvek, egyetemi jegyzetek és a PhD-dolgozatok, illetőleg a habilitációs értekezések magyar nyelven való benyújtása mellett érvel (2004: 171). Megemlítem, hogy a Magyar Tudományos Akadémián jelenleg tudomásom szerint a Kémiai Tudományok Osztálya az, amely magyar állampolgároktól az MTA doktora címre pályázás esetén megköveteli a benyújtandó doktori mű magyarnyelvűségét. Nádasdy Ádám szerint: „Büszkén mondhatjuk, ki is tehetünk egy táblát, hogy itt magyarul beszélünk, és hallgathatjuk egymás előadásait a magyar nyelvterületen belül elhelyezkedő egyetemeken, ami lehet nagyon jó, de nem mindig egészséges. Igenis az elzárkózás és az izolacionalizmus felé megy, ha tetszik, az ortodoxia felé megy, ami veszélyes” (2003: 85). Nyíri Kristóf korábbi véleményét revideálva úgy vélekedik, hogy: „Tévesnek látszik [...] az a – korábban e sorok íróját is meg-megkísértő – elgondolás, amely szerint kis nemzetek esetében a nemzeti egyetem gyakorlati jelentősége ma csökkenőben van [...] vagyis a virtuális egyetem térhódításával fokozatosan fölöslegessé válik a nemzeti nyelvű felsőoktatás”, majd így folytatja: „nyelvi síkon kettős stratégiának kell megvalósulnia: egyrészt kiemelt céllá kell válnia az angol mint második munkanyelv tanításának; másrészt erőfeszítéseket kell tenni a magyar irodalmi nyelv modernizálására – a magyar szókincsnek az információs társadalom igényei szerinti gazdagítására” (1999: 131–3; l. még Pusztai 1999). É. Kiss Katalin szerint: „Megszívvelve az erdélyi, szlovákiai és vajdasági helyzet tanulságait, ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy a magyar nyelvet a közélet minden színterén megtartsuk. Az egységes európai felsőoktatási rendszer kialakulása után bizonyára felmerülnek majd amellettszó érvek, hogy legalábbis a posztgraduális képzés történjék angol nyelven... Minden ilyen törekvés veszélyeztetheti a magyar nyelv jövőjét” (2004: 169). A kérdésekre a választ csak a jövő adhatja meg. A jövőbe azonban nem látunk. Egy dolog azonban bizonyos: minden nyelv verseny-

képességének megtartása, ebből következően pedig minden nyelv fennmaradása kizárólag nyelven kívüli tényezőktől függ. A magyaré is elsősorban attól, sikerül-e kellő ütemben végrehajtani a társadalmi s vele párhuzamosan a nyelvi korszerűsítést (ennek tudvalevőleg számos összetevője van), illetőleg attól, hogy a magyar nyelvközösség tagjai megtartják-e, használják-e anyanyelvüket a nyelvi kommunikáció minden területén.

A nemzetközi kommunikációban, tehát a külső nyelvi piacon olyan nyelve(ke)t kell mindenkinek használni, amely(ek) az adott időben és helyzetben megfelel(nek) a nemzetközi kommunikáció igényeinek. A magyarok esetében elsődlegesen az angolról mint napjaink világnyelvről és a Kárpát-medencei magyarság helyzetéből következőleg számunkra jelenleg legfontosabb szomszédos nyelvről, a németről van szó. A belső nyelvi piacon, a magyar nyelvközösség tagjai közötti kommunikációban minden szinten és szintéren a magyar nyelv használatos, legalábbis Magyarországon. A korlátatlan használat minden nyelv fejlődésének legfontosabb feltétele s fennmaradásának legfőbb biztosítója. A korlátatlan nyelvhasználat lehetősége azonban nem osztályrésze minden közösségnek (így például a legtöbb kisebbségnek sem). Az orvostudomány ismeri a hiánybetegség fogalmát (egy példa: a skorbut). Mutatis mutandis hasonló esettel, ugyanis hiány okozta változási folyamattal van dolgunk, ha egy nyelvet anyanyelvi beszélői nem használhatnak – illetőleg ha tehetnék, sem használnak – valamennyi kommunikációs helyzetben, illetőleg szinten. Az eredmény ugyanis az anyanyelvi nyelvhasználati szinterek számának csökkenése (funkcionális visszaszorulás), amely mindig a nyelvváltás irányába való elmozdulást jelenti. Ez azonban nem jelent feltétlenül bekövetkező nyelvváltást, mert a folyamat bizonyos feltételek teljesülése esetén – de csak akkor! – visszafordítható. A használati visszaszorulást bizonyos anyanyelvi regisztereknek, a kifejezőkészlet bizonyos elemeinek a sorvadása követi (szerkezeti redukálódás). Ez pedig az adott nyelv teljesítőkéességének zsugorodását, tehát versenyképességének a csökkenését vonja maga után. Ez a nyelvi leépülésnek (töredezésnek, erózióknak) nevezhető folyamat a nem kiegyensúlyozott kétnyelvűség következményeként alakul ki, s előbb-utóbb a gyengébb helyzetben lévő nyelv teljesítőkéességének csökkenéséhez vezethet. Ha tehát egy nyelvközösség ilyen körülmények között válik kétnyelvűvé, akkor eredeti nyelve a jövő szempontjából hosszú távon kritikus helyzetbe, a nyelvváltás közelébe kerülhet. Egy észt kutató fogalmazta meg (a szovjetunióbeli észtek kétnyelvűsödése – az észteknek mint nemzeti közösségnek a szempontjából lehetséges negatív – következményeire is gondolva): „Sajnos, nem a nyelvészek fogják eldönteni, hogy érdemes-e ilyen kritikus helyzetbe hozni egy társadalmat” (Hint 1990: 31). A magyarral kapcsolatban megállapítható, hogy e szempontból kritikus helyzetben – mert a nyelvváltás állapotában, illetőleg annak közelében – van a még kétnyelvű moldvai csángók nagy része, a kárpát-medencei szóránymagyarság és az emigráns magyarok jelentős része, de hosszabb távon a ma még magyardomináns kisebbségi magyar nyelvű közösségek is fokozatosan ebbe a helyzetbe kerülhetnek. Magyarországon nincs ilyen veszély. Egyrészt mert Magyarországon a magyar nyelv belső piaci használatának nincsenek korlátai. Másrészt mivel a magyarországi magyar anyanyelvűek nagy része egynyelvű (ami persze hátrányokkal jár – a globalizálódó

világban különösen), sőt a kétnyelvűek döntő többsége is magyardomináns kétnyelvű. Harmadrészt pedig azért, mert egyetlen olyan európai nyelvközösség sem mutatja a nyelvváltásra való hajlam jelét, amelynek önálló államisága és írásbelisége van – azok sem, amelyekben az angol mint másodnyelv ismerete és használata a magyarországiénál sokkal elterjedtebb (például Hollandia vagy a skandináv államok). Vannak azonban bizonyos jelek, amelyeket érdemes komolyan venni, alaposan végiggondolni és szükség esetén időben cselekedni.

Ez utóbbi körülmények tudatosítják számunkra, hogy szükség van a magyar nyelvközösség anyanyelvéhez való viszonyának az új körülményeket figyelembe vevő mielőbbi korszerűsítésére is. Egyetértéssel idézem Tolcsvai Nagy Gábort: „Nem annyira a globalizáció sokszor körvonalazatlan, felszínes és divatszerű jelentkezése kíván majd választ, hanem az Európai Unióhoz való fokozatos csatlakozás, s annak kulturális és nyelvi következménye. Egyszerűen fogalmazva: a korábban legalább részlegesen államilag és társadalmilag is elhatárolódó, és önmagukat önmagukban állító nyelvek és nyelvközösségek tagként az Európai Unión belül egy politikai, gazdasági és kulturális közösségbe kerülnek. A nagy, soknyelvű közösségben egy nyelv önértékét egyrészt létezésében kapja meg, másrészt viszont hangsúlyosan a többihez való viszonyában, tehát máshoz viszonyítva, egy-egy kultúra keretében. [...] A sajtóságok mellett ekképp nagyobb szerepet kap az összehasonlítás, a viszonyítás, az eltérések és az azonosságok együttes számbavétele” (2004: 141).

Mind az idegen nyelvi és kulturális hatással, mind a nyelvbe való beavatkozással (fejlesztéssel, nyelvműveléssel) kapcsolatos vélemények három típusba sorolhatók. A két szélső, egymással ellentétes vélemény (1. a nyelvbe való beavatkozás lehetséges, jogos és szükséges, s meghatározott értékszempontok szerint hajtandó végre, 2. fölösleges, ezért elutasítandó minden tudományos beavatkozás) mellett a mérsékelt közbülső az, amelyet történeti tapasztalatok és társadalomnyelvészeti megfontolások egyértelműen támogatnak. E szerint „a külső hatás természetes jelenség, ám a spontán korszerűsítési tevékenységgel és a tervezett beavatkozással korlátok közé szorítható”, illetőleg: a szóban forgó vélemény „elismeri a beavatkozás részben korlátozott és kockázatos voltát, ugyanakkor nem adja föl a [...] nyelvi eszményt, így a sztenderdizációt nem lezárható, az időből kilépő folyamatnak tartja, hanem olyan cselekvéssornak, amely egy kultúrában, egy nyelvközösségben a kell és a van közötti távolságot a lehető legkisebbre kívánja csökkenteni. Föltételezhető, hogy ez az irány tudja a legközvetlenebb kapcsolatot létesíteni az empirikus kutatási eredmények (tehát a napi spontán nyelvi gyakorlat) és a mindenkori eszmények között. Egyúttal kognitív nyelvészeti keretek között jobban meg tudja alapozni a nyelvspecifikus jellemzők és a közösségek, kultúrák közötti kapcsolatot” (Tolcsvai Nagy 2004: 142).

4. Az Európai Uniónak „voltaképpen nincs nyelvpolitikája” – írja Szépe György (2001: 210). Annyiban bizonyosan nincs, hogy „az EU egyes országainak belső nyelvpolitikáját az EU nem határozza meg, hiszen minden egyes országnak sajátos szempontjai is vannak. Az egyes országoknak eltérő kulturális hagyománya, különböző szomszédsága, egyedi nyelvi kisebbségi konstellációja

van” (Szépe 2001: 195). Az egyes országoknak természetesen van nyelvpolitikájuk. A nagy európai nemzeteknek például nemzetközi dimenziójú a nyelvpolitikája, gondoljunk példának okáért a British Council, a Goethe Institut vagy az Alliance Française létre és tevékenységére. Az Európai Unió gazdasági és kulturális versenyről (is) szól, s a bevezetőben említett axiómák ismeretében értelemszerűen nyelvi versenyről is szó van. „A »nyelvi verseny« esetében megpróbálható ennek hozzákapcsolása a gazdasági versenyhez. Itt már nem egyszerűen két, egymással érintkező nyelv viszonyáról van szó, hanem aktív (darwinista jellegű) kiszorítósdiról. Nem a nyelvek szorítják ki egymást, nem azok állnak egymással versenyben, hanem a mögöttük álló gazdasági és politikai erők, illetve kulturális megszokások” (Szépe György 2001: 211).

Az EU-csatlakozás a magyar nyelvterületen is az angol nyelv szerepének nagyfokú növekedését, hatásának felgyorsulását és tömegesedését hozza. Az angol veszi át egyre inkább azt a szerepet, sőt annál többet is, amelyet a magyar történelemben korábban a latin és a német játszott. Az angol hatás azonban intenzívebb, szélesebb körű, gyorsabb és tömegesebb lesz, mint az említett két nyelv volt. S az angol hatás legerőteljesebben a szaknyelvekben jelentkezik. Axióma, hogy a nyelvek a szaknyelvekkel válnak teljessé. Azok nélkül nincsen magas teljesítőképességű, versenyképes nyelv. (Kisebbségben az egyik súlyos anyanyelvi gond éppen az anyanyelvű szaknyelvi regiszterek részleges hiánya.) Szépe György úgy látja, hogy abba a nyelvi zónába kerül a magyar nyelv is a némethez földrajzilag és kulturális tekintetben közelebb álló nyelvekkel (mint a cseh, szlovák, horvát, szlovén és a balti nyelvek), „amely nagy gonddal fogja gyarapítani saját elemekből a terminológiáját” (2001: 206). Az angolnak a tudományos életben ma betöltött szerepére, a tudományos nyelvet, a szaknyelveket érintő lehetséges következményeire gondolva fogalmaz így Péntek János: „Most úgy tűnik, a fordítottját éljük át annak, amit Apáczai annak idején. Azt tudniillik, hogy naggyá csak más nyelven válhat a nemzet, a sajátján már nem. De vajon így van ez?” (2004: 242). A választ magyar vonatkozásban megkapjuk, ha felidézzük a nyelvújítás és a reformkor évtizedeit. Illetőleg azt, hogy a humanizmussal indult, a reformációval erősödött föl s a nemzetné válás folyamatában teljesebben ki az a tettekben is megnyilvánuló törekvés, hogy az értelmiségi elit immáron anyanyelvén – a szépirodalomban és a tudományokban is – mindent ki akart fejezni. Az anyanyelvfejlesztő buzgalom és tevékenység mögött a nemzeti és az egyetemes előrehaladást elősegíteni óhajtó szemlélet állt. Bizonyos, hogy a mai helyzetben is nagy az értelmiségi elit mintaadó szerepe és felelőssége nyelvhasználati tekintetben (is). A magyar nyelv versenyképességének fenntartása (ha ilyen szándék van) azt kívánja, hogy töretlenül folytatódjék az anyanyelvű tudományművelés, az anyanyelvű tudományos képzés és az anyanyelvű tudományos ismeretterjesztés (mindegyik értelmiségi feladat). Az a törekvés tehát, hogy a magyar nyelv a mai és az eljövendő magyar nyelvű társadalom minden belső nyelvi kommunikációs szükségletét zökkenőmentesen kielégítse, maradéktalanul betöltve mindhárom nyelvhasználati szinten (családias-mindennapi, közéleti-szakmai és publicisztikai-szépirodalmi szinten) összes funkcióját. Ha tehát az értelmiségi elit tisztában van azzal, hogy a szaknyelvek fejlesztése nélkül anyanyelvének versenyképessége előbb-utóbb csökken, akkor tudatos döntést tud, ille-

tőleg kell hoznia. (Közismert, hogy a szaknyelvi standard ismeretének a hiánya mennyire leszűkítheti a kisebbségiek anyanyelvi kommunikációs lehetőségeit, mivel az óhatatlanul jelentkező lexikális rések nem teszik lehetővé az anyanyelven való zökkenőmentes kommunikációt. Sőt következményként az anyanyelvi hiányok miatt anyanyelvi elbizonytalanodás, esetleg az anyanyelvvel szembeni negatív attitűd is kialakulhat, mivel a kisebbségiek a mindenkori államnyelven általában jobban ismerik a szaknyelvi terminológiát, mint anyanyelvükön.) Két lehetőség van. Az egyik: tudvalevő, hogy az értelmiségi elit szakmai és világnyelvi ismeretei alapján hozzáfér a tudomány friss eredményeihez, elsajátítja az új ismereteket, illetőleg részt is vesz azok létrehozásában. A főként természettudományi, elsősorban pedig az új tudományterületek művelésére kizárólag az angolt (esetleg más nemzetközi nyelveket is) használ, anyanyelvét nem. (Mert egyrészt így érheti el a legszélesebb olvasóközönséget, másrészt mert számára az angolul történő szakmai fogalmazás könnyebb, mint ha anyanyelvén tenné azt, ugyanis az új fogalmak és az azokat jelölő szavak, kifejezések döntő többsége angol nyelvű környezetben s angol nyelven születik, s nem saját országában s anyanyelvén.) A másik lehetőség: az értelmiségi elit (l. fentebb) az angol (és más nemzetközi nyelvek) használata mellett az anyanyelvi szaknyelvet is használja szóban és írásban (előadásokban és publikációkban) egyaránt, s részt vesz anyanyelve szaknyelvének terminológiai korszerűsítésében is. Mármost: „Ha szakmai kérdésekről megfelelő magyar szókincs hiányában csak angolul tudunk majd egymással tárgyalni..., akkor féltő, hogy nyelvünk elveszíti fejlődőképességét s ennek következtében előbb-utóbb elsatnyul, s alkalmatlanná válik a kommunikációra” (Kiefer 1999: 130). Továbbá: „A magyar tudományos nyelv modernizálása csakis az anyanyelvű publikációs tevékenység során valósulhat meg. E modernizált tudományos anyanyelv jelenléte pedig feltétele az eredményes felső- és középfokú oktatásnak, a fiatalok versenyképességének” (Glatz 1998: 66). Az MTA Könyv- és Folyóiratkiadó Bizottsága munkájáról szóló 2004. évi beszámolóban is terítékre kerültek idevágó kérdések. Vizi E. Szilveszter véleménye szerint: „Az Akadémiának [...] kötelessége a magyar nyelvű tudományos folyóirat- és könyvkiadás támogatása” (Akadémiai Értesítő LIII/2004. évfolyam 12. szám: 118). Példák sora bizonyítja, hogy a tudományos eredmények nemzetközi nyelven való közzétételének természetes szándéka és kívánalma, a szakmai karrier építése nem kell, hogy az anyanyelvi tudományos nyelvek műveléséről, fejlesztéséről és az anyanyelven való publikálásról való lemondást jelentse a kisebb közösségek esetében sem. Igaz, a magyar szakmai nyelv nehezen tart lépést – pontosabban: meghatározott szakmákat művelők ilyen-olyan okból nehezen tartanak lépést – bizonyos gyorsan fejlődő ágazatok angoljával. Ez érthető. Ez azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy az anyanyelvi szaknyelvek korszerűsítésének gondja, sőt felelőssége ma is a szakmai elit tagjainak a vállát nyomja. Igaz persze, hogy a „szakmai nyelvhasználat hatékonysági, nem pedig esztétikai vagy erkölcsi kérdés” (Szépe 1978: 68). Itt azonban arról van szó, hogy ha tudatosodik az, milyen fontosak általában is a nyelvek teljesítő- és versenyképessége szempontjából a szaknyelvek, akkor az anyanyelvi terminológiafejlesztés igénye mint kielégítendő **társadalmi szükséglet** jelentkezhet értelmiségi szakmai körökben. (Ezt is szem előtt tartva a Varsói Tudományegyetemen megalapították a Szaknyelvek Tan-

székét, l. Bańcerowski 2002.) A „felelősség” szó használata tehát azért megokolt, mert a tét az anyanyelv versenyképességének a megtartása. Egy kutatóorvos véleményét idézem: „Amikor képes vagy arra, hogy segíts embertársaidon, ez a »képesség« megszűnik pusztán képesség lenni, és felelősséggé válik” (Adelle Davis, in: Lenkei 2003: 9). Természetesen más az orvos helyzete, mint a többi szakemberé, bizonyos közös vonások mégis nehezen tagadhatók. Az értelmiségi elit anyanyelvi felelőssége kérdésének a fölvetését igazolni látszik a nyelvi tervezések, illetőleg nyelvújítások története is. Benkő Loránd a régi magyar értelmiség „nyelvgyarapító akarata”-t említi példaként: „értelmiségi elődeink is tudták ugyan, hogy idegen nyelvi műveltségű szók sima átvétele is nyelvi gyarapodás, sőt nyelvünkbe emelésük és terjesztésük szükségszerű is, ha a mögöttük lévő fogalom anyanyelvi szinten és eszközökkel megközelíthetetlen vagy nehézkes. De tudták azt is, hogy az anyanyelvi áttétel egy fokkal több ennél: a közkinccsé tevés megkönnyítése” (1999: 104).

Európai uniós csatlakozásunk s a vele járó technikai előrehaladás egyik következménye lesz egyebek mellett nagy mennyiségű fordítás elkészítése, s új fogalmak, tehát lexikai és frazeológiai, szak- és köznyelvi neologizmusok tömegének elsajátítása. Az tehát, amit a „terminológiai befogadás” (Benkő Loránd 1999: 103), illetőleg az „európai szemantikai háló”-nak a kiépítése (Szépe 2001: 205), vagyis „a fordítás révén érvényesülő európai terminológiai szabványosítás”-nak (Szépe 2001: 210) a magyarra gyakorolt hatása jelent majd. A terminológia problémáival a magyar nyelvtudományban is kevesebbet foglalkoztak a kelleténél. „Az 1920-as évektől a strukturalizmus, majd az 1960-as évektől a generatív grammatika elhárítja magától a terminológiai kérdéseket, azok a magyar kultúrában a nyelvművelés egyre beszűkülőbb tevékenységében jutnak egyáltalán szóhoz” (Tolcsvai Nagy 2004: 155). Bizonyos, hogy az Unióban részletes standardizált terminológiai listák sora készül majd, befolyásolva az egyes nyelvi szakszókincseket, s közvetve a köznyelveket is. Bizonyosra vehető, hogy a fordítások révén a hivatalos közlemények, jogszabályok, rendelkezések nyelvezetének szövegépítése és a szövegkezelő eljárások az egységesülés irányába fognak változni minden uniós nyelvben, hiszen a mintakövetés efféle esetekben akkor is érvényesül, ha az nincs előírva. Egyes vélemények szerint a középkori bibliafordítók végeztek olyan munkát, amely a mai uniós fordítókra vár. A fordítói munka a nyelv teherbírásának határait is tesztelő s kitágításuknak a próbáját jelentő kreatív nyelvi tevékenység, amely ily módon nyelvfejlesztő hatású is lehet. Ma is természetesen. „Finnországban az EU-csatlakozás után hamarosan létrehozták a Miniszterelnöki Hivatal mellett a nyelv-ápolási-nyelvfejlesztési bizottságot, amelynek feladata, hogy a finn nyelvre zúduló idegen nyelvű terminológia finn megfelelőire javaslatot tegyen, s elősegítse azok elterjesztését” – írja Pusztay János, s hozzáteszi: „Egy ilyen intézmény felállítására Magyarországon is sürgősen szükség volna” (2003: 81). Napjainkban már magyar euroadminisztrációs nyelvről, magyar euronyelvről, sőt euromagyarról olvashatunk, s főbb jellegzetességeiként a következők említetnek: idegen szavak és szóalkotással keletkezett szavak nagy száma, mozaikszavak és betűszók terjedése, jórészt tükörfordításos szószerkezetek, anglicizmusok, (sokszor helytelen fordítású) szóképek (Balázs Géza 2004/I: 285). A fordítások tehát nagy szerepet játszanak, ezért nem lehet eléggé hangsúlyozni a fordítások nyelvi szempontból való fontosságát,

miként azt sem, hogy a szóban forgó fordításokat csak felkészült fordítókra szabad bízni, olyanokra tehát, akik alapos szakmai és nyelvi – anyanyelvi és idegen nyelvi – ismeret és képzettség birtokában vannak. Megemlítendő itt a fordító- és tolmácsképző intézmények fontos szerepe, egyszersmind felelőssége is.

Az idegen szavak kérdése is szélesebb összefüggésekbe helyezve értelmezendő. A kultúraváltások idején elsősorban a szókészlet és a frazeológia változása gyorsul föl. A szókészlet ugyanis a szeizmográf érzékenységevel reagál a társadalom változásaira. Ha pedig egy új eszközt, eljárásmodot, technológiát, kommunikációs műfajt nem saját nyelvközösségünkben hozunk létre, alakítunk ki, hanem másutt teremtenek meg, akkor valójában csak a másik közösség nyelvének – körünkben többnyire az angolnak – a közvetítésével van módunk megismerkedni a kultúra új produktumaival. Minthogy pedig a társadalom csak akkor maradhat versenyképes, ha lépést tart a tudományos-technikai fejlődéssel is, a szóban forgó újításokat el kell sajátítania. Ebből pedig az következik, hogy kultúraváltások idején természetes jelenség idegen szavak tömeges megjelenése (gondoljunk például az elektronikus kommunikáció szókészletére). Ám – s erre a legjobb példa minden érintett nyelvben a nyelvújítás – a szókészlet tudatos befolyásolása a nyelvközösség egésze szempontjából – értsd: az új fogalmak minél gyorsabb megértetése és társadalmi méretű elterjesztése okából – kívánatos lehet. Az új fogalmak közvetítésének két része van: a megértés (szakmai feldolgozás) és a megértetés (továbbadás, megtanítás, nyelvi közvetítés), amely utóbbi akkor a leghatékonyabb **össztársadalmi** szempontból, ha anyanyelven történik. Ezért az új fogalmak lehetőség szerinti anyanyelvesülésének az elősegítése társadalmi érdekű teendő. (Elsősorban azokról a szakterületekről és technológiákról van szó természetesen, amelyeknek nálunk nincsen hagyománya.) Ez nem az idegen szavak purista szemléletű üldözését jelenti, hanem azt a törekvést, hogy a nyelvközösség tagjai számára ismert, tehát anyanyelvi elemekből **is** építkezve jelöljük a megnevezendő új fogalmak egy részét. Más szavakkal: a terminológia alakítóinak a mindenkor adott közösség (nyelv)használati igényeire, állapotára és körülményeire is célszerű figyelemmel lenniük. Azt is mondhatnám, az értelmiségi elitnek döntenie kell arról, hogy az anyanyelvvél való tudatos törődés több évszázados értelmiségi hagyományát a mai kor igényeinek megfelelő, tehát korszerűsített formában követni kívánja-e vagy sem. Egy 2004-es hazai fölmérés tanúsága szerint az adatközlők túlnyomó többsége úgy véli, hogy az anyanyelvvél tudatosan törődni kell. (nyugdíjasok 94%, felsőfokú végzettségűek 100%, középfokú végzettségűek 93%, alacsonyfokú végzettségűek 83%, egyetemisták 100%, gimnazisták 75%, szakmunkásképzősök 67%). Kevesen társadalmi és egyéni szinten egyaránt szükségesnek tartják ezt, a döntő többség szerint azonban azoknak kell foglalkozni ezzel, akiknek ez a feladatuk: a tanároknak, a nyelvészeknek, s kevesektől említetten a tudósoknak (meglepő, hogy írókat, költőket nem emlegetnek). Mint föntebb szó volt róla, a magyar nyelv eltűnésének egyik feltétele az adatközlők nagy része szerint az volna, ha nem törődnénk anyanyelvünkkel, és viszont: annak garanciája, hogy a magyar nyelv fennmarad a jövőben, nem más, mint a vele való törődés (Szegedi Zoltán 2004 passim). Ezzel kapcsolatban említem, érdemes tudatosítani a globális nyelvi versenyre való tekintettel a nem nagy nyelvek beszélői számára, hogy az angol, illetőleg a nagy nemzetközi

nyelvek mellett anyanyelvük is hasznos, és anyanyelv volta miatt több sajátos funkció kizárólagos hordozója (például az elsődleges nyelvi szocializáció eszközeként a környezet mentális birtokbavételének és a szűkebb közösséghez tartozás megélésének egyik kitüntetett fontosságú eszköze is), s hozzá pozitívan viszonyulni, azt megtartani szándékozni nem jelent maradiságot; hogy az anyanyelvhez való természetes kötődés nem jelenti a két- vagy többnyelvűség ellenzését, ferde szemmel való nézését, s hasonlókat. Ez azért fontos, mert a beszélőknek anyanyelvükhöz való viszonya bizonyos körülmények között és hosszú távon anyanyelvük sorsát befolyásoló – sőt bizonyos szakaszokban meghatározó – tényező lehet.

Röviden egy a tudományokat érintő speciális kérdést is szóba hozok. Közismert, hogy a nagy nyelvi kultúrák képviselői nyelvtudás dolgában általában rosszabbul állnak, mint a kisebbekéi. Az a megállapítás, hogy „az angol nyelvű tudósok olyannyira kevés figyelmet szentelnek bárminek is, ami nem az ő nyelvükön jelent meg” (Candelier et alii 1999: 253), bármennyire magyarázható is, abban a tekintetben nem megnyugtató, hogy egyrészt bizonyos információk nem vagy csak késve kerülnek be a tudomány nemzetközi vérkeringésébe, másrészt fölmerül az a kérdés is, hogy „vajon a nyelvi standardizálás nem gyakorol-e **korlátozó hatást a tudományok jelenlegi fejlődésére**, [...] az egy nyelvre való leszűkítés nem jelenti-e a fogalmak sokrétűségének a feladását, mely a gondolati eszközök változatosságából ered? Nehéz lenne ezt tagadni” (i. h.). Michelberger Pál szerint: „Az egységes tudományos nyelv a tudományos gondolkodást is egysíkúvá torzítja. A nemzeti nyelvek eltérő logikája a problémák tudományos megközelítését többdimenzióssá (térbelivé) teszi, hiszen a nyelvi logika visszatükröződik a tudományos gondolkodás logikájában is. A sok nyelven épülő, építkező tudomány teljesebb rálátást biztosít a társadalomnak a problémákra. (Valami olyasmit jelent a többnyelvűség a tudományban, mint a biodiverzitás az élővilágban)” (in: Glatz Ferenc szerk. 1999: 24). E szerint a kismemzeti tudományos nyelvek fenntartása nem csak kisközösségi érdek. Az Európai Unió elvei a kulturális és a nyelvi sokszínűség mellett szólnak, illetőleg közösségeikre (értsd: értelmiségi elitjükre és politikusaikra) bízzák, mit csinálnak e tekintetben.

5. A magyar kisebbségekkel kapcsolatban a két legfontosabb kérdés: megtartják-e anyanyelvüket a határon kívül rekedt magyarok, illetőleg megmarad-e a **lényegében** zökkenőmentes nyelvi kommunikáció a különböző államokban élő magyarok között a jövőben is? A kérdésfölvetés nemcsak azért megokolt, mert tudvalévő, hogy a Kárpát-medencei magyar kisebbség az erőszakos asszimilációs technikák mindegyikét kénytelen volt megismerni (Hódi 1992), hanem azért is, mert kisebbségi helyzetben természetes jelenség a kétnyelvűsödés, sőt a nyelvcsere is bizonyos körülmények között, például szórványhelyzetben. A kérdés tehát voltaképpen nem is az, hogy a kisebbségek kétnyelvűvé válnak-e, hanem az, hogy milyen típusú kétnyelvűek lesznek. A kétnyelvűség gyakori típusa, a fölcserélő kétnyelvűség ugyanis nyelvcserehez vezet. Ezt az utat járja a moldvai magyarok nagy része, s az ő esetükben lényegében már csak az anyanyelvi revitalizáció lehetőségeit mérlegelhetjük. A tudatos nyelvmegőrzésnek és vele összefüggésben az identitástudatnak a kérdése elsősorban kisebbségi helyzetekben válik vagy vál-

hat égető kérdéssé. Ahol gyengül az önazonosságnak, az anyanyelvi közösséghez való tartozásnak a tudata, ott gyengül általában az anyanyelvhez való ragaszkodás is. Péntek János 1998-ban írta a kisebbségi magyar nyelv helyzetéről: „a korábbi presztízs negatív értékelésbe, elmarasztalásba, megbélyegzésbe csap át, a nyelvre is kihat a szomszéd népek történeti tudatának magyarellenessége, a hátrányos megkülönböztetés, a tiltás, a megfélemlítés és a megalázás miatt az anyanyelvi beszélők nyelvi hűsége is meginog” (45). Később pedig: „Az anyaországban is többen a nemzettudat és a nyelvi öntudat zavarait észlelik... Trianonizálódott maga a nyelv és a nemzettudat” (i. h.). A cél azonban kisebbségi körülmények között sem elsősorban érzelmi alapú, és a legkevésbé sem muzeális dolgok fennmaradásának a biztosítása. A cél a lehetőleg teljes anyanyelvi funkcionalitásnak, szerepkörnek a megtartása vagy elérése, de legalább közelítése.

Mit jelent e vonatkozásban az uniós csatlakozás? A közép-kelet-európai nemzetek bizonyos konfliktusainak megoldására az Unió elsősorban azzal kínál lehetőséget, hogy oldja a nemzetállami rendszert, és megtöri az állampolgári identitás „szentség”-ének két évszázados egyeduralmát. A nemzetállami határok népeket elválasztó jellege érezhetően oldódik, s radikálisan csökkennek például a Kárpát-medencei magyar–magyar személyi és közösségi érintkezés akadályai is. Az Unió tehát a kisebbségek szempontjából elsősorban pozitív lehetőségeket kínál. Egyrészt: az Unió jogi biztonsága és garanciarendszere a közösség minden polgárára, tehát a kisebbségi lakosokra is kiterjed. Ha arra gondolunk, hogy ez a nyílt, erőszakos nyelvi asszimilációt kizárni látszik a gyakorlatban, akkor ez már eleve jó hír. Hogy azonban e téren sincs teljes harmónia az egyes országok között, mutatja, hogy a Regionális vagy kisebbségi nyelvek kartáját harminc ország aláírta ugyan 2004 májusáig, ám csupán tizenhét ratifikálta (É. Kiss 2004: 166). Másrészt tudvalevő az is, hogy az Unió a kis nyelvek és kultúrák fennmaradását és támogatását szorgalmazza, megőrzendő értéknek tartván őket. Ebben az összefüggésben említendő, hogy a kisebbségi közösségek tagjainak gyakorta kell olyan – például anyanyelvük használatával kapcsolatos korlátozottsággal – szembenézniük, amelyek a többségi társadalom tagjait nem sújtják. (Általában azt mondhatjuk: ezeket a problémákat a többségi társadalom tagjai nem vagy kevéssé ismerik, illetőleg alábecsülik.) Az Európai Unió jogi környezete segíthet abban, hogy a kisebbségek megfogalmazhassák anyanyelv-megtartó törekvéseiket, illetőleg hogy a többség ne érezze e törekvéseket a többségi társadalom ellene irányuló fenyegetésének. Minthogy pedig a kisebbségek anyanyelv-megtartása és nemzeti identitástudata között szoros összefüggés van, az előbbit akaróknak a többségi társadalom tagjaitól is elismerendő természetes törekvése a nemzeti azonosságtudat megtartásának a szándéka. Az anyaországokban a nemzeti identitás nincs veszélyben, még ha tudatosulása/tudatosítottsága olykor kívánnivalókat hagy is maga után. Annál inkább a kisebbségek körében (l. fentebb). Adott tény, történelmi kényszer, hogy a magyarságra a mai nemzetmodellek: államnemzet, állampolgár-nemzet vagy kulturális nemzet (= hagyományközösség) közül az utóbbi érvényes. Ebben kell tehát a nyelvközösségnek gondolkodnia és cselekednie, nem feledve, hogy ebben a modellben az anyanyelvnek kitüntetett szerep jut. Harmadrészt: a szabad mozgás biztosítása, a gazdasági és kulturális mobilitás növekedése, a nyelvi kapcsolattartásnak a korábbiakhoz képest elképzelhetetlen lehetőségei bárkit bár-

hol bekapcsolhatnak az anyanyelvi nyelvhasználat vérkeringésébe. Ez pedig a nemzeti együvé tartozás tudatának és érzésének erősödését hozhatja magával, egyszerűsített nyelvmegegyező erő is. Negyedrészt: az Unióban távlatilag lehetővé válhat, hogy „a több országban használt anyanyelvek összegződjenek (akár többségi, akár kisebbségi nyelvről van szó)” (Szépe 2001: 75). Mit jelentene ez? Azt, hogy a magyar nyelv súlya például kb. 30%-kal növekedhetne az európai nyelvek között (uo.). S ami a magyar–magyar nyelvi kommunikációt illeti? A nyelvi szétfejlődés esélyeit a már említett nyelvi kapcsolattartási lehetőségek bizonyosan csökkentik, egyszerűsített pedig növelik a közmagyar nyelvhasználatnak, a magyar köznyelvnek az elterjedését. Előre pontosan nem látható, de nyelvi szempontból is fontos lesz az a migráció, amely a munkaerő szabad, egyszerűsített gazdasági kényszerből következő mozgásának lesz a következménye. „A gazdaság egységesülése afféle új népvándorlással is együtt járhat. Francia- vagy Németország jellegét máris döntően megváltoztatta az ott élő arab, illetve török közösség, és Hollandia, sőt még Anglia arculatán is módosítottak a bevándorlók. Az Európai Közösség kibővítése előre nem látható változásokkal járhat. A múltban a legtöbb ember egy bizonyos nyelvi közösségben nevelkedett, és később fordításra kényszerült, valahányszor másik nyelvi közösséggel találkozott. A jövőben egyre többen érezhetik magukat *out of place*, azaz nyelvközi állapotban..., a nyelvet igen tágra, művelődési hagyományként, közösségi emlékezetként értelmezve” (Szegegy-Maszák 2004: 827). Magyarországon már évek óta több ezren dolgoznak főként ukrainai és romániai magyarok (nem csak ők). Ennek a magyar nyelvhasználat szempontjából pozitív és negatív hatása egyaránt van. Ugyanis a kivándorlással szűkülnek egyfelől az anyanyelvi kapcsolatok lehetőségei a magyar kisebbségek körében (tehát például Erdélyben és a Vajdaságban, ahol az elvándorlás nagy mértékű), másfelől azonban növekszik a közmagyar nyelv aktív ismerete és használata az ő körükben is (s ez a magyar nyelvi elkülönülés ellenében hat).

Az anyaország, illetőleg a mindenkori kormányzat és a politikai pártok tudatában kell, hogy legyenek a kisebbségek iránti felelősségüknek. Idézzük emlékeztünkbe Benkő Samunak a rendszerváltoztatás idején írt szavait: „Egy gazdaságilag megerősödött, morálisan megtisztult, az egyetemes kultúra területén élvonalbeli szerepet betöltő Magyarország nagy hatással lesz a határokon kívüli magyarságra is, feltétlenül elő fogja segíteni a megmaradásukat, nyelvi és kulturális kötődésünket. Ezt a morális kisugárzó erőt várjuk Magyarországtól” (Benkő Samu 1991: 81). De vajon meg is kapják a Kárpát-medence kisebbségi sorban élő magyarjai az óhajtott magyarországi támogatást, morális kisugárzó erőt?

6. Befejezésül visszatérek a bevezetőben említett axiómához: a nyelvek életét közösségeik sorsa határozza meg. Ha egy közösség a társadalmi és a nyelvi modernizációt sikeresen végrehajtja, bizonyosan megmarad nyelve is. A magyar nyelv-közösség tagjain, elsősorban pedig értelmiségén múlik, hogy a magyarság megfelele a kihívásoknak, hogy tehát tud-e a megőrizve alkalmazkodás, illetőleg az alkalmazkodva megőrzés törvényét követve kellő ütemben lépést tartani a nagyvilággal, hogy tud-e élni az Európai Unió kínálta lehetőségekkel. Mert az Unió kihívást és lehetőséget egyaránt jelent.

VÁLOGATOTT SZAKIRODALOM

- Ágoston Mihály 2002. Anyanyelvtudatunk a mostani századfordulón. *Magyar Nyelvőr* 126: 269–74.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvstratégia*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Balázs Géza (szerk.) 2004. *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. I–II. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ.
- Balázs Géza, Grétsy László (szerk.) 2004. *Az Európai Unió és a nyelvek*. Budapest, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma.
- Bañcerowski Janusz 1998. Kötelességünk-e gondoskodni anyanyelvünkről? *Magyar Nyelv* 94: 16–31.
- Bañcerowski Janusz 2001. A lengyel nyelv törvényi védelméről. *Magyar Nyelvőr* 125: 152–8.
- Bañcerowski Janusz 2002. Szaknyelvek és szakmai gondolkodás – nyelvészeti, glottodidaktikai és transzlatorikai implikációk. *Magyar Nyelvőr* 126: 127–8.
- Bañcerowski Janusz 2003. A szaknyelvek szerepe a civilizációs fejlődésben. *Magyar Nyelvőr* 127: 277–82.
- Bartha Csilla 1991. Erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai. *Regio* 1991/1: 77–87.
- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd 1999. *Nemzet és anyanyelve*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Benkő Samu 1991. „Csak a múltunkkal vagyunk egész”. *Valóság* 1991/10: 75–86.
- Blanke, Detlev 2001. Plansprachen und europäische Sprachenpolitik. *Sprachenpolitik in Europa*. Gesellschaft für Interlinguistik. 2001 Oktober, 85–105.
- Bodó Csanád 2001. Nyelvi változások a nyelvcsere és nyelvvesztés folyamatában. *Magyar Nyelvőr* 125: 169–79.
- Brusch, Wilfried–Kahl, Peter W. (szerk.) 1993. *Europa. Die sprachliche Herausforderung*. Berlin, Cornelsen.
- Candelier, Michael et alii 1999. Nyelvpolitikai irányelvek a jövő évezred számára. Idegen nyelvek az oktatásban. In: Szépe–Darányi: 251–70.
- Coulmas, Floria (szerk.) 1991. *A Language Policy for the European Community. Prospects and Quandaries*. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernusné Ortutay Katalin–Forintos Éva (szerk.) 2000. *Nyelvi jogok*. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Deme László 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról*. Bratislava, Madách.
- Deme László 1986. A tét és a tett. *Magyar Nyelvőr* 110: 257–62.
- Dróth Júlia 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 124: 287–97.
- Eco, Umberto 1998. *A tökéletes nyelv keresése*. Budapest, Atlantisz.
- Extra, Guus–Gorter, Durk 2001. *The other languages of Europe: Demographic, sociolinguistic and educational perspectives*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Frank Tibor 2004. Nemzetek fölötti nyelv és nemzeti fennmaradás. Kulturális politikák esélyei Kelet-Közép-Európában. *Magyar Tudomány* 2004/8: 808–23.
- Gados László 1996. *Az egységesülő Európában társalogjunk vagy dadogjunk?* Budapest, Hexaco GNH Kft.
- Gados László 1999. Egyenes beszéd EU-nyelvügyben. Zalaegerszeg, Humán Európa Szövetség.
- Gal, Susan 1979. *Language shift: Social determinants of linguistic change in biligual Austria*. New York, Academic Press.
- Gerner, Zsuzsanna 2003. *Sprache und Identität in Nadasch/Mecseknádasd*. Budapest, ELTE Germanistisches Institut.

- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében.* Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Giles, Howard (szerk.) 1977. *Language, Ethnicity, and Intergroup Relations.* London, Academic Press.
- Glatz Ferenc (szerk.) 1997. *Globalizáció és nemzeti érdek.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Glatz Ferenc 1998. *Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországon.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Glatz Ferenc (szerk.) 1999. *A magyar nyelv az informatika korában.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest, Újvidék, Osiris Kiadó, Forum, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Grétsy László 2002. A szaknyelvek nyelvújításáért. *Magyar Nyelvőr* 126: 275–83.
- Gugenberger, Eva–Blumberg, Mechtild (Hrsg.) 2003. *Vielsprachiges Europa.* Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien. Peter Lang.
- Gyáfrás Edit 2004. Die Stellung des Wirtschaftsdeutschen als Fremdsprache. In: Dániel Czicza et alii (Hrsg.): *Wertigkeiten, Geschichten und Kontraste. Festschrift für Péter Bassola zum 60. Geburtstag.* Szeged, Grimm Kiadó.
- Hint, Mati 1990. A kétnyelvűség problémái avagy vegyük már le a rózsaszín szemüveget. *Hitel* 1990/8: 30–1.
- Hódi Sándor 1992. *A nemzeti identitás zavarai.* Újvidék, Fórum.
- Keel, William D.–Mattheier, Klaus J. (eds) 2003. *German Language Varieties Worldwide: Internal and external Perspectives.* Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien. Peter Lang.
- Kiefer Ferenc 1999. Néhány gondolat a nyelvi technológiákról. In: Glatz Ferenc (szerk.) 1999: 129–33.
- Kiefer Ferenc 2002. Van-e az Európai Közösségnek nyelvpolitikája? *Magyar Orvosi Nyelv* II/1, 2002. augusztus 23–26.
- Kiss Jenő 1997. A magyar nyelvről nyelvpolitikai megközelítésben. *Magyar Tudomány* 1997: 957–69.
- Kiss Jenő 2001. Hagyomány, nyelv és nyelvközösség. In Glatz Ferenc (szerk.): *Közgyűlési előadások 1999.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia I, 63–9.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Klaudy Kinga 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125: 145–52.
- Kontra Miklós (szerk.) 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről.* Budapest, Magyar-ságkutató Intézet.
- Kontra Miklós–Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás?* Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós és Hattyár Helga (szerk.) 2002. *Magyarok és nyelvtörvények.* Budapest, Teleki László Alapítvány.
- Kozma István–Papp Richárd (szerk.) 2003. *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében.* Budapest, Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest–Pozsony. Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Dr. Lenkei Gábor 2003. *Cenzúrázott egészség.* Budapest, Free Choice Kiadó.
- Maitz, Péter 2004. Zwischen Spracherhalt und Sprachwechsel. In: Gaisbauer, Stephan–Scheuringer, Hermann (Hrsg.): *Linzerschnitten. Beiträge zur 8. Bayerisch-österreichischen Dialektologentagung.* Linz, Adalbert-Stifter-Institut des Landes Oberösterreich. 469–89.

- Michelberger Pál 1999. Nemzeti nyelv a tudományban: múlt–jelen jövő? In: Glatz Ferenc (szerk.) 1999: 19–27.
- G. Molnár Barbara (szerk.) 1998. *Nyelvpolitika*. Veszprém, Veszprémi Egyetemi Kiadó.
- Muhr, Rudolf–Kettermann, Bernhard 2004. *Eurospeak. Der Einfluss des Englischen auf europäische Sprachen zur Jahrtausendwende*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien. Peter Lang.
- Nádasdy Ádám 2003. *Ízlések és szabályok*. Budapest, Magvető.
- Nádor Orsolya–Szarka László 2003. *Kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nuolijärvi, Pirkko et alii 2001. Suomen kielen asema tieteen kielenä. *Virittäjä* 270–6.
- Nyíri Kristóf 1999. A virtuális egyetem felé. *Világosság* 1999. augusztus–szeptember. 123–38.
- Péntek János 1998. Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről. *Magyar Nyelv* 94: 43–9.
- Péntek János 1999. *A megmaradás esélyei*. Budapest, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Kolozsvár, Komp-Press, Korunk Baráti Társaság.
- Péntek János (szerk.) 2004. *Magyarul megszólaló tudomány*. Budapest, Lucidus Kiadó.
- Péter Mihály 2001. Gondolatok nyelvünk állapotáról. In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.): *Színes eszmék nem alszanak ... Szépe György 70. születésnapjára*. Pécs, Lingua Franca Csoport. II, 956–66.
- Phillipson, Robert 2000. European language policy: an unmet sociolinguistic challenge. *Sociolinguistica* 14: 197–204.
- Phillipson, Robert–Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1997/10: 12–30.
- Pusztai Ferenc 1999. Magyarul és magyarul. In: Glatz Ferenc (szerk.) 1999: 91–8.
- Pusztay János 2003. *Közép-Európa nyelvi konvergenciáját*. Szombathely.
- Scharnhorst, Jürgen (Hrsg.) 1995. *Sprachsituation und Sprachkultur im internationalen Vergleich*. Frankfurt am Main.
- Sheldon, Leslie E. 2004. *Directions for the Future*. Oxford, Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Wien. Peter Lang.
- Sociolinguistica. 1991. *Schwerpunkt: Status und Funktionen der Sprachen in den Institutionen der Europäischen Gemeinschaft*. Internationales Jahrbuch für Europäische Soziolinguistik. 5. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Somssich Réka 2003. A nyelvi kérdés az Európai Unió intézményeinek gyakorlatában. *Regio* 14/2: 181–236.
- Szabari Krisztina 1996. Az Európai Unió és a nyelvek. *Modern Nyelvoktatás* II/3: 31–45.
- Szegedi Zoltán 2004. *Az anyanyelvvvel kapcsolatos beállítódásaink*. Szakdolgozat. Budapest, ELTE BTK, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai és Dialektológiai Tanszék.
- Szegedy-Maszák Mihály 2004. Nemzeti irodalom az egységesülő világban. *Magyar Tudomány* 2004/8: 824–35.
- Szentgyörgyi Zsuzsa 2003. Széveljünk a diszken! Gondolatok az informatikai szaknyelvvvel kapcsolatban. *Magyar Tudomány* 2003: 911–3.
- Szépe György 1978. A nyelvi és nyelvészeti ismeretterjesztés elvi alapjairól. *Magyar Nyelvőr* 102: 65–73.
- Szépe György 2001. *Nyelvpolitika: múlt és jövő*. Pécs, Iskolakultúra.
- Szépe György–Derényi András (szerk.) 1999. *Nyelv, hatalom, egyenlőség. Nyelvpolitikai írások*. Budapest, Corvina.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 1998. *Nyelvi tervezés*. Budapest, Universitas Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Alkotás és befogadás a magyar nyelv 18. század utáni történetében*. Budapest, Áron Kiadó.

- Trudgill, Peter 1995. Dialektusok és szociolektusok az új Európában. *Valóság* 1995/11: 107–10.
- Vetési László 1999. Iskola a nyelvhatáron. *Korunk* 1999/10: 9–21.
- Vizi E. Szilveszter 2002. A magyar nyelv szerepe a tudományban és az ismeretterjesztésben. *Magyar Orvosi Nyelv* II/1: 40–1.
- Vizi E. Szilveszter–Gyurcsány Ferenc–Demjén Sándor 2004. Beszéd a Magyar tudomány ünnepe 2004. évi rendezvénysorozatának megnyitóján. *Magyar Tudomány* 2004/12: 1404–1411.

Kiss Jenő

SUMMARY

Kiss, Jenő

The Hungarian language and the European Union

The author first makes four basic claims. (1) The fate of languages is determined by that of the communities of their speakers. (2) The competitiveness of a society includes linguistic competitiveness. (3) Changes in the lives of linguistic communities entail changes first in the status of their language, then in their language use and the individual speakers' competence, and finally in the system of the language. (4) Knowledge-based societies have better chances for the future than other societies. Consequently, the responsibility of the intelligentsia is great (also) in maintaining the social competitiveness of the linguistic community. The actual topic of this paper includes four issues: (a) the general language-policy situation of Hungarian today; (b) the dominance of English and related worries; (c) the European Union and Hungarian; and (d) the Hungarian spoken by minorities in neighbouring countries. Two problems are given more detailed treatment: (1) that of the updating of specialised languages, and (2) the future prospects of mother tongue use by Hungarian minorities. The author discusses the former problem because specialised languages are what make a language complete and competitive, hence their development carries great significance with respect to the survival of a language and is a timely problem today due to the propagation of English in the various special fields; and he discusses the latter problem because one third of native Hungarians live in a minority situation (as a consequence of the 1920 peace treaty of Trianon).